

Токар М. І.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА В ІЛЮСТРУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ КНИГИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

УДК 76.038.532(477):821.161.2-93"1950-2010"
ID ORCID 0000-0002-3666-0604

Токар М. І. Національна складова в ілюструванні української дитячої книги у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття. Питання національної ідентичності було сформульовано в українській науці у 1990-х роках, однак як ментальна проблема самовизначення для кожного українця фактично постало набагато раніше. Її загострення відбувалося пропорційно до посилення тиску на українську культуру з боку тоталітарної держави, що здійснювався шляхом нищення представників творчої інтелігенції та національно свідомих представників суспільства.

Практика художньо-ілюстративного осмислення літературної дитячої класики упродовж кінця 1950-х — 2010-х років є цікавою з точки зору аналізу еволюції художнього мислення щонайменше трьох поколінь вітчизняних митців, які формували та розвивали книжкову графіку для дітей як особливе мистецтво сприйняття твору. Ілюстрування класичних зразків української літератури демонструє загальну тенденцію розвитку мистецтва графіки, що пройшло кілька етапів у контексті радянського художнього мислення, почало видозмінюватися, шукати нові засоби виразності у перехідний період 1990-х років та ввійшло у стадію сучасного розвитку у мультимедійному та кросс-культурному середовищі 2000–2010-х років.

Ключові слова: національна складова, ілюстрації, українська дитяча книга.

Токар М. И. Национальная составляющая в иллюстрировании украинской детской книги второй половины ХХ — начала ХХІ века. Вопрос национальной идентичности был сформулирован в украинской науке в 1990-х годах, однако как ментальная проблема самоопределения для каждого украинца фактически появился гораздо раньше. Ее обострение происходило пропорционально усилению давления на украинскую культуру со стороны тоталитарного государства; это давление осуществлялось путем уничтожения представителей творческой интеллигенции и национально сознательных представителей общества.

Практика художественно-иллюстративного осмысления литературной детской классики на протяжении конца 1950-х — 2010-х годов интересна с точки зрения анализа эволюции художественного мышления не менее трех поколений отечественных художников, которые формировали и развивали книжную графику для детей как особое искусство литературоцентричного восприятия произведения. Иллюстрирование классических образцов украинской литературы демонстрирует общую тенденцию развития искусства графики, которое прошло несколько этапов в контексте советского художественного мышления, начало видоизменяться, искать новые средства выразительности в переходный период 1990-х годов и вошло в стадию современного развития в мультимедийной и кросс-культурной среде 2000–2010-х годов.

Ключевые слова: национальная составляющая, иллюстрации, украинская детская книга.

Tokar M. National constituent in Ukrainian illustrated children book of the second half of the XX – beginning of the XXI centuries.

Background. The matter of national identity was represented in Ukrainian science in the 1990-s, however, as a mental issue of self-identification of each Ukrainian it emerged long before that – in the Soviet era. Its exacerbation was going on proportionally to the increase of pressure by totalitarian regime on Ukrainian culture, which was implemented by means of elimination of the representatives of artists and intellectuals and nationally conscious representatives of the society, destruction of Ukrainian villages and peasantry, destruction of cultural monuments, planned russification of the population etc.

Objectives. Detection of national constituent in Ukrainian illustrated children book of the second half of the XX – beginning of the XXI centuries.

Methods. Ukrainian illustrated children book of the second half of the XX century is a very curious and versatile phenomenon that has been drawing attention of the scientists for more than dozens of years.

During the mid 1950-s – the beginning of the 1970-s, visual representation of children literature gradually begins keeping up with the common rhythm of Soviet genesis of book design with its two directions existing in parallel: ensemble and easel [39]. Realizing the significance of national framework in creating an image of a distinctive children book is extremely important. That is why analysis of means of its visual implementation, which are used by masters of book graphics, is a necessary and prospective direction of art studies studios.

Graphic artists, illustrators of children books were creating an image space that influenced essentially the forming of reader's understanding the native culture, contributed to the sense of being involved into a certain cultural society. The images of literature characters, their world with its own favourite colours, their typical combinations and mixtures, forms, plastics evoke emotional response, are captured in the memory on the level of associations and feelings and create the underpinnings for building personal national identity.

Traditions of Soviet children book, image that was created by such artists as Sophia Karaffa-Korbut, Mykola Storozhenko, Valentyn Lytyvnenko, Adel Gilevych, Valentyna Melnychenko, Kateryna Shtanko and many others, are now being developeed by Ukrainian artists – Kost Lavro, Vladyslav Yerko and the whole galaxy of young artists. Referring to the already tested classical literature material, they represent the national topic in an entirely new way. Realizing the way the space of Ukrainian culture appears in their interpretation is the topical task of modern science in terms of urgent need of representatives of modern Ukrainian society for national identity, the process of which begins in childhood.

It is important to note that the practice of artistic and illustrative comprehension of classical children literature during the end of the 1950-s – the 2010-s is very curious from the point of view of analysis of evolution of artistic thinking of at least three generations of native artists, who formed and developed book graphics for children as a special art of literature-centred comprehension of the piece. Illustration of classical examples of Ukrainian literature (by T. Shevchenko, L. Ukrainka, I. Franko, M. Kotsiubynsky and many other authors) demonstrates the genesis of graphic art history, that there were several stages in terms of Soviet art thinking (the second half of the XX century), it began to change and look for new means of expression during the transition period of the 1990-s and eventually became part of the modern stage of development of multimedia and cross-cultural environment of the 2000-s – 2010-s.

Results. This way, art design of children book plays a significant role in forming child's perception of the world, developing his or her own concept of personality, the part of which is the idea of identity including the one of national. All the mentioned peculiarities require separate analysis and research in terms of general development of Ukrainian graphic art of the second half of the XX – the beginning of the XXI centuries.

Keywords: national constituent, illustration, Ukrainian children book.

Постановка проблеми. Питання національної ідентичності було сформульовано в українській науці у 1990-х роках, однак як ментальна проблема самовизначення для кожного українця фактично постало набагато раніше — ще за радянських часів. Її загострення відбувалося пропорційно до посилення тиску на українську культуру

з боку тоталітарної держави, що здійснювався шляхом нищення представників творчої інтелігенції та національно свідомих представників суспільства, руйнації українського села та селянства, руйнування пам'яток матеріальної культури, планомірної русифікації населення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дисертаційне дослідження О. Ламонової (2006) присвячене проблематиці київської школи книжкової графіки кінця 50-х — початку 70-х років ХХ століття, яка переважно виявила себе у сфері дитячого книжкового ілюстрування.

Проблематику візуальної презентації образів персонажів класиків української літератури піднімає І. Небесник, аналізуючи книжкову графіку Закарпаття другої половини ХХ століття [7]. Особливості ілюстрування творів для дітей митцями київської та львівської шкіл книжкової графіки, зокрема й другої половини ХХ століття, присвячує публікації А. Майовець [5; 6]. До розгляду формування стилю художнього оформлення дитячого видавництва «Веселка» звертається О. Іванченко [3]. М. Єфімова ж є дослідником сучасного стану і перспективи розвитку дитячої книги в Україні [2].

Постановка завдання. Виявлення національної складової в ілюструванні української дитячої книги у другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження художньо-естетичних особливостей семіотичного простору української дитячої книжкової графіки, що сформувався у процесі ілюстрування творів української дитячої літератури, зміни в естетиці образу літературного героя в художньому просторі української дитячої книжкової графіки другої половини ХХ — початку ХХІ століття становлять значний інтерес для науковців.

1950-ті роки позначилися низкою чинників, що зумовили, зокрема, виділення «дитячої книги з картинками» у самостійну форму мистецтва в середині 1960-х років. Зауважимо, що цей процес розпочався на хвилі так званого літературного повороту 1950–1960-х років, що в Західній Європі та США позначився появою феномена постмодернізму, а на теренах східноєвропейського простору розгорнув низку дискусій у галузі станкової графіки, візуальної репрезентації мистецтва плаката тощо.

Окремою складовою цього процесу стала поява дитячої повнокольорової ілюстрованої книги, що кардинально змінила, з одного боку, ставлення художників до поліграфічної репрезентації їхніх творів, а з іншого — ставлення видавців, які першими відчували зменшення «тиску» літературного твору на остаточний характер книжкового проекту. Щодо СРСР зауважимо: технічні можливості повнокольорової репрезентації масово почали впроваджуватися в країні у 1950–1960-ті роки насамперед у сегменті дитячих ілюстрованих видань, що стало своєрідним викликом для середовища радянських ілюстраторів та графіків, в інструментарії яких відкрилися нові якісні можливості.

Зрештою, на другу половину 1950-х припадає початок реформування української графіки, який, за висновком київської дослідниці О. Ламонової, обумовлений конкретною датою та подією: 1957 рік, Республіканська ювілейна художня виставка, присвячена 40-річчю Жовтневої революції [4, с. 19]. Трансформація форм книжкової графіки розпочинається зі станкових творів, коли молоді митці почали наполягати на використанні у графіці суто графічних художніх прийомів, орієнтуючись на мексиканську гравюру як на своєрідний тренд [4, с. 19].

Українська ілюстрована дитяча книга другої половини ХХ століття є надзвичайно цікавим та різностороннім феноменом, що привертає увагу вчених уже не один десяток років.

Одне з актуальних завдань як минулого, так і сьогодення зумовлене усвідомленням значення національного підґрунтя у створенні образу самобутньої дитячої книги. Тому аналіз засобів його візуального втілення, що їх застосовують майстри книжкової графіки, є необхідним та перспективним напрямком мистецтвознавчих студій.

За радянських часів дискусія щодо питання відображення національного підґрунтя розгорталася між митцями, свідомими своєї української приналежності, та чиновниками від мистецтва, діяльність яких була орієнтована на виховання громадянина СРСР, тож характер натяку на будь-які національні ознаки був під пильною увагою цензури. Доречно згадати фрагмент зі спогадів письменника Дмитра Чередниченка про засідання секції дитячої літератури Спілки письменників УРСР кінця 1960-х років, коли у відповідь на одну тільки згадку про речі, що втілюють уявлення про національні цінності, авторові зневажливо вказали на їх недоречність у дитячих віршах («Ви ще рушників у вірші свої понапишійте та писанок!») [8, с. 439].

Разом із цим дослідження останнього десятиліття, в яких аналізуються документи радянської доби, свідчать про те, що представники професійного середовища усвідомлювали значення національного забарвлення для створення повноцінного образу дитячої книги радянської України. Так, О. Іванченко у дослідженні, присвяченому етапам формування стилістики Державного видавництва «Веселка», публікує великі фрагменти огляду-рецензії на художньо-технічне оформлення книжок «Веселки» за 1972 рік, автором якого був А. Шпаков (повний текст зберігається у фондах ЦДАМЛІМУ). Рецензент зазначав, що ««Веселка» прагнула знайти вірні шляхи до поглиблення національного ґрунту в оформленні української дитячої книги» [3, с. 104]. У цей час, на початку 1970-х, художники послідовно почали використовувати елементи народного орнаменту, що доти вважалося свідченням «ретроградства» та відсталості від моди. Через брак подібних деталей українська книжка, на думку мистецтвознавця, втратила своє самобутнє обличчя. А. Шпаков стверджує, що в оформленні видань «Веселки» «цілком позитивним був досвід звернення до творчості майстрів народного мистецтва» [3, с. 104].

Цікавий ракурс дослідження української книжкової графіки другої половини ХХ — початку ХХІ століття окреслено в дисертаціях, що присвячені дослідженню регіональних графічних шкіл.

Та варто відмітити те, що О. Ламонова [4] зосереджується на суто мистецтвознавчому аспекті генези графічного мистецтва та практично не звертається до питань дитячої книги як художнього цілого. Книжкова графіка показана О. Ламоновою у взаємозв'язку з провідними тенденціями образотворчого мистецтва 1950–1970-х років та у порівнянні з тенденціями переважно московської школи графіки. Проте аналіз творчості мистців цього часу (серед яких такі відомі ілюстратори дитячої книги, як Г. Якутович, С. Адамович, О. Губарев та ін.), визначення їхніх техніко-технологічних та стилістичних уподобань є для нас цінним матеріалом, оскільки київська книжкова графіка 1950–1970-х років розгортається переважно у напрямку ілюстрування дитячої книги. Зокрема відмітимо доволі аргументовану періодизацію книжкової графіки київської школи зазначеного часу, здійснену авторкою дисертації на основі критеріїв зміни технічних, формально-стилістичних та композиційних рис у творах, зорієнтованих переважно на дитячого читача [4, с. 17–19].

І. Небесник торкається питання національних мотивів у творчості художників дитячої книги, хоча ілюстрація власне дитячої книги не перебирає на себе основну увагу вченого. Особливо цікавим є період 1960–1970-х років, якому автор приділяє увагу як часу «професіоналізації» книжкової графіки краю, пов'язаному з творчістю В. Скакандія, М. Митрика, В. Петрецького та ін. [7].

Питання засобів розкриття національного підґрунтя, закладеного у літературному матеріалі, побіжно торкається М. Грисюк у розвідці, присвяченій дитячій книзі Західної України [1]. Аналізуючи зразки дитячих книжок, що вийшли друком в останні роки у видавництві Старого Лева, дослідниця відмічає, що воно «використовує регіональні особливості, культурні традиції стародавнього міста» [1, с. 28].

На необхідності пошуку концептуальних рішень дизайну книги, що містить національні ознаки, наголошує дослідниця М. Єфімова [2]. Зокрема автор зазначає, що чіткі національні патріотичні позиції та народні мотиви використовує у своїй практиці видавництво дитячої книжки «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» [2].

Попри надважкі умови існування національної культури, лишалися особистості, які чинили спротив системі та направляли свої зусилля на збереження та розвиток культурного спадку свого народу. Вагому роль у цій справі відіграли представники творчих сил суспільства — художники, літератори, музиканти, адже саме вони гостро відчували значення підґрунтя, що складалося тисячоліттями, для подальшого існування й розквіту.

Українська дитяча книга вже більш як півстоліття є важливою самостійною галуззю

книговидавництва та цариною мистецтва графіки. Чимало видатних митців спрямовували свої душевні сили та творчу наснагу у річище дитячої книжкової ілюстрації, адже саме через знайомство з нею дитина отримує перший досвід зустрічі з образотворчим мистецтвом. Саме «книжка з картинками» розкриває дитині нові естетичні обрії, стимулює потяг до пізнання, викликає інтерес до літератури, а згодом — до самостійного читання. У дитячому віці саме художнє оформлення книги визначає ставлення дитини до неї і, відповідно, спрямовує інтерес маленького читача до літературної складової того чи іншого видання.

Художники-графіки, ілюстратори дитячих книжок створювали простір образів, який суттєво впливав на формування у читача уявлень про рідну культуру, сприяв формуванню відчуття причетності до певної культурної спільноти. Образи літературних персонажів, світ їхнього існування з власними улюбленими кольорами, характерними їх сполученнями, форми, пластика викликають емоційний відгук, закарбовуються в пам'яті на рівні асоціацій та почуттів, створюючи підмурок для будови національної ідентичності особистості.

Традиції радянської дитячої книги, що її образ створювався такими художниками, як Софія Караффа-Корбут, Микола Стороженко, Валентин Литвиненко, Адель Гілевич, Валентина Мельниченко, Катерина Штанко, та багатьма іншими, розвивають сучасні українські митці — Кость Лавро, Владислав Єрко та плеяда молодих авторів. Звертаючись до вже апробованого класичного літературного матеріалу, вони по-новому репрезентують національну тему. Усвідомлення того, яким постає простір української культури в їхній інтерпретації, є актуальним завданням сучасної науки за умов гострої потреби у представників сучасного українського суспільства у національній ідентифікації, процес якої починається в дитинстві.

Важливо зазначити, що практика художньо-ілюстративного осмислення літературної дитячої класики упродовж кінця 1950-х — 2010-х років є цікавою з точки зору аналізу еволюції художнього мислення щонайменше трьох поколінь вітчизняних митців, котрі формували та розвивали книжкову графіку для дітей як особливе мистецтво літературоцентричного сприйняття твору. Ілюстрування класичних зразків української літератури (Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Коцюбинського та багатьох інших авторів) демонструє загальний генезис розвитку мистецтва графіки, що пройшло декілька етапів у контексті радянського художнього мислення (друга половина ХХ століття), почало видозмінюватися та шукати нові засоби виразності у перехідний період 1990-х років та, зрештою, увійшло у стадію сучасного розвитку в мультимедійному та крос-культурному середовищі 2000–2010-х років.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, художнє оформлення дитячої книги відіграє вагому роль у

формуванні світогляду дитини та складанні власної концепції особистості, частиною якої є поняття про ідентичність, у тому числі й національну. Усі зазначені особливості потребують окремого аналізу та дослідження у контексті загального розвитку українського мистецтва графіки другої половини ХХ — початку ХХІ століття.

Література:

1. Грисяк М. П. Дитяча книга західної України : видавництва, особливості, сучасний стан [Текст] / М. П. Грисяк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. — 2011. — № 3. — С. 27–29.
2. Єфімова М. П. Сучасний стан і перспективи розвитку дитячої книги на Україні [Електронний ресурс] / М. П. Єфімова // Nauka.zinet.info : інтелект портал. — Електрон. дані. — [2013]. — Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/19/efimova.php> (дата звернення : 05.02.2018). — Назва з екрана.
3. Іванченко О. В. Формування стилю художнього оформлення дитячого видавництва «Веселка» [Текст] / О. В. Іванченко // Наукові записки Інституту журналістики. — 2013. — Т. 50. — С. 102–105.
4. Ламонова О. Київська книжкова графіка кінця 50-х — початку 70-х років ХХ століття. Тенденції розвитку, стилістика, майстри [Текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05 / О. Ламонова. — К., 2006. — 20 с.
5. Майовець А. Ілюстрування дитячих книг художниками — випускниками Української академії друкарства останньої чверті ХХ ст.: досвід художньо-технічного виконання [Текст] / Андрій Майовець // Народознавчі зошити. — 2013. — № 4 (112). — С. 750–756.
6. Майовець А. Комп'ютерна графіка й ілюстрування творів для дітей : художньо-стилістичні особливості (на прикладі випускників ЛНАМ) [Текст] / Андрій Майовець // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — 2015. — Вип. 27. — С. 171–181.
7. Небесник І. І. (молодший). Графічне мистецтво Закарпаття другої половини ХХ століття : етапи розвитку, стилістичні особливості : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. [Текст] : 17.00.05 / І. І. Небесник ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. акад. мистецтв. — Львів, 2015. — 20 с.
8. Череди́нченко Д. Це було ще вдосвіта [Текст] / Д. Череди́нченко // Іван Гончар (Спогади про І. М. Гончара) / Упор. і відповід. ред. І. Пошивайло. — К. : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2007. — С. 439.

References:

1. Hrysiuk, M. P. (2011). *Dytyacha knyha Zakhidnoyi Ukrainy : vydavnytstva, osoblyvosti, suchasnyy stan* [Child's book of Western Ukraine : publishing house, features, modern being]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv. Mystetstvoznavstvo*.

Arkhitektura — Bulletin of the Kharkov State Academy of Design and Arts. Art studies. Architecture, 3, 27–29. (In Ukrainian).

2. Yefimova, M. P. (2013). *Suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku dytyachoyi knyhy na Ukrayini* [Current situation and prospects for the development of a children's book in Ukraine]. *Nauka.zinet.info*. Retrieved from <http://nauka.zinet.info/19/efimova.php>. (In Ukrainian).
3. Ivanchenko, O. V. (2013). *Formuvannya stylu khudozhn'oho oformlennya dytyachoho vydavnytstva "Veselka"* [Forming of style of artistic presentation of editions for children of the publishing house "Veselka" ("Rainbow")]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky — Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 50, 102–105. (In Ukrainian).
4. Lamonova, O. (2006). *Kyyivs'ka knyzhkova hrafika kintsya 50-kh — pochatku 70-kh rokiv XX stolittya. Tendentsiyi rozvytku, stylistyka, maystry* [Kiev book graphics of the late 50's — early 70's of the twentieth century. Trends in development, stylistics, masters]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. (In Ukrainian).
5. Mayovets', A. (2013). *Ilyustruvannya dytyachykh knyh khudozhnykamy — vypusknikamy Ukrayins'koyi akademiyi drukarstva ostann'oyi chverti XX st. : dosvid khudozhn'o-tekhnichnoho vykonannya* [Illustration of children's books by graduate artists of the Ukrainian Academy of Printing in the last quarter of the twentieth century : the experience of artistic and technical execution]. *Narodoznavchi zoshyty — Cognitive notebooks*, 4 (112), 750–756. (In Ukrainian).
6. Mayovets', A. (2015). *Komp'yuterna hrafika y ilyustruvannya tvoriv dlya ditey : khudozhn'o-stylistychni osoblyvosti (na prykladi vypusknikiv LNAM)* [Computer graphics and illustration works for children : artistic and stylistic features (at an example, of LNAА graduates)]. *Visnyk L'vivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv — Visnyk of Lviv National Academy of Arts*, 27, 171–181. (In Ukrainian).
7. Nebesnyk (molodshyy), I. (2015). *Hrafichne mystetstvo Zakarpattya druhoyi polovyny XX stolittya : etapy rozvytku, stylistychni osoblyvosti* [Graphic art of Transcarpathian region of Ukraine in the second half of the 20th century : stages of development, stylistic peculiarities]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv. (In Ukrainian).
8. Cherednychenko, D. (2007). *Tse bulo shche vdosvita* [It was still in the dark]. In *Ivan Honchar (Spohady pro I. M. Honchara) — Ivan Gonchar (Memoirs about I. M. Gonchar)*. I. Poshyvaylo, ed. & comp., (pp. 439). Kyiv : UTSNK "Muzei Ivana Honchara. (In Ukrainian).

Рецензент статті: Соболев О. В., кандидат мистецтвознавства, професор, професор кафедри графічного дизайну, перший проректор, Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Стаття надійшла до редакції 05.02.2018